

Aated südames ja telliskivi pea all

Villem Ernits. Noorpõlve ideaalid. Koostaja Hando Runnel. Eesti mõttelugu 113. Ilmamaa. Tartu, 2013. 455 lk.

Villem Ernits suri 1982. aastal. Mäletan, et kurba uudist kuulutati ka raadios. Mõni päev hiljem kohtasin tänaval filoloogist klassiõde, kes ütles Ernitsa lahkumise kohta umbes nii: imelik on Tartusse minna, kui tead, et pole lootustki Ernitsat mõnel tänavanurgal või koosolekul kohata. Villem Ernits oli üks Tartu sümbolaid, temata jäi Tartu mitmeks aastaks ebatäiuslikuks. Vähemalt nende jaoks, kes olid harjunud tema pideva kohalolu ja jõudmisega kõikjale. Peeter Olesk kirjutab Ernitsa pärandiraamatu ümbrisel karmi tõtt: Ernits suri hulkurina, paigutatuna Tartu Liiva tänava hooldekodusse. Suured muutused tema elus pidid siis aset leidma kahe aasta sees, sest veel 1980. a. juunis elas ta nn. Vana Pälsoni ühiselamu esimesel korrusel imevāikeses toas ja samal kevadel ajasin temaga korduvalt juttu. Millest me rääkisime? Võib tunduda imelikuna, kuid jutt käis väga maistest asjadest. Nimelt oli Ernitsa sooviks pärandada TRÜ ajaloo-osakonna ajalooriingile oma talu. Ilmselt nägi ta selles tudengiühenduses mõndagi väärtuslikku. Läbi imede oli suutnud ajalooriing säilitada trotslikku meelt järeest enam laietava brežnevismi suhtes. Muide, Ernitsa keelekasutuses oli tegemist Akadeemilise Ajalooseltsiga. Üllatavast pakkumisest rääkis kindlasti Tiit Rosenbergile ning ilmselt ka kahele Mardile – Laarile ja Kalmule, kelle õlule jäi ringi hea käekäigu eest hoolitsemine. Aga ma ei mäleta, et keegi neist oleks Ernitsa pakkumisest õhinal kinni haaranud. Minu ülevaade „Pälsoni Wabariigi” sotsiotopograafiaist katkeb ülikooli lõpetamisega 1980. aastal. Peeter Tulviste, Ernitsa kunagine koridorinaaber, oli siis juba väheke kobedamale pinnale kolinud. Igatahes oli mul au veeta viis aastat ülikooliaega Villem Erintsaga n.-õ. ühe katuse all.

Ma usun, et võrrelduna teiste kursusekaaslastega evisin ma teadmisi Villem Ernitsa olemasolust kaugelt enne ülikooli astumist 1975. a. Markantsematest ülikooliga seotud persoonidest (Kleis, Torpats, Adams, Ariste, Leesment, Masing jt.) oli mul ettekujutus kaju-

nenud nooruseast. Põhiliseks teadmisteallikaks olid perekonnaring, kelle liikmed käisid ülikoolis nõukogudeajal. Tublisti lisas värve mu Erintsalaste eelteadmiste paletti Harri Tiido, kellega töötasin enne ülikooli astumist mõnda aega koos Kreutzwaldi-nimelises raamatukogus. Tema lisandused puudutasid ennekõike olmelist külge Ernitsa elus. Pildid olid antud edasi enamasti täpsete pintsililöökidega ja arvestades jutustaja fabuleerimisoskust, oli eksimine värvivalikul teadlik valik. Igatahes polnud mul raske Ernitsat tuvastada, kui 1975. a. septembris Tartusse õppima asusin. Mäletan ka esimest korda: see oli septembri alguspäevadel, kui sisenessin ülikooli raamatukogu teise korruse lugemissaali Toomemäel ning nägin laua taga võidunud maikasärgis vanemat hallipäist isandat. Polnud kahtlust, kellega oli tegemist.

Nooremale generatsioonile ei ütle Villem Ernitsa nimi suurt midagi ja enamik tema kirjutuslikust pärandist oli päraststõijärgses Eestis tundmatu. Teadupärast olid ideoloogiliselt kahtlase sisuga väljaanded talle raamatukogude erihoiuosakondades ning nende lugemiseks pidi tudeng taotlema loa. Kui mu mälu mind ei peta, siis Kirjandusmuuseumi raamatukogu avariilult võis siiski leida väljaandeid, mille koht oleks pidanud tagantjärele arvates olema erifondis. Usutavasti lugesin Ernitsa käsitlust Villem Reimanist 1918. a. „Sirvilaudade” vahendusel just seal.

Ernits oli nõukogudeaja Tartus pigem raskesti defineeritav fenomen kui kunagine viljakas literaat ja mitmekülgne ühiskonnategelane. See, mida tema varasematest tegemistest teati, puudutas ennekõike karskusliikumist, mis oli hinnas ju ka vene ajal. Raamatu sissejuhatuses on koostaja Hando Runnel toonud ära Hillar Palametsa poolt 1979. a. tehtud usutluse Ernitsaga ning ümbrispaberilt leiab Peeter Oleski karmi tõdemuse, millele on juba viidatud. Palametsa usutlus kordab tegelikult üle kõik selle, mida me Ernitsast n.-õ. tavateadmise korras niigi teadsime: karskustegelane, polüglott, pikk viibimine Poolas jm. Peeter Oleski üldistus on aga minu arvates tabav: Villem Ernits oli väga vanaks meheks elanud laps, kelle usalduslikkust jõuti arvutuid kordi kuritarvitada.

Lause tekitab kahte laadi emotsioone. Esmalt respekti ja nukra heldimustunde, sest see osundab Ernitsa muutumatult lapselikule ja maailma suhtes avatud hoiakule, milles oli teinekord muidugi riikalikkust, kuid mitte pahatahtlikkust. Lause lõpp viitab aga ebaõiglusele, millega temasugustel kahjuks tihti kokku

puutuda tuleb. Et Villem Ernits pidi viimased kaks aastat elama hulkuri ja heidikuna, seda on igatahes valus lugeda. Muidugi oli ta veidriku mainega, kuid karta on, et see andis talle võimaluse rääkida ka rasketel aegadel avalikult asjust, millest teised pidasid lausa võimatuks kõnelda. Sellele sain Tartus veedetud viie aasta sees kinnitust korduvalt. Eakaaslastele ja natuke vanematele, kes Ernitsat mäletavad, julgen aga kinnitada, et mitmetest suurematest ja väiksematest legendidest, mis tema kohta käisid, vastab üks kohe päris kindlasti tõele. Nimelt räägiti, et noorepõlves vaevas teda kaelaradikuliit¹ ja tohter oli soovitanud magamiseks kasutada pehme padja asemel kõvemat peaalust. Villem Ernits valis padja aseaineks telliskivi. Mul oli võimalus astuda üle vanahärra toa lävepaku tema Pälsoni tänava toas. Surmatunnini jäävad meelde järgmised üksikasjad. Esiteks ei astunud ma tuppa sisenedes mitte põrandaga samale tasapinnale, vaid veidi kõrgemale. Põrand oli kaetud ajalehtede, ajakirjade ja muu paberipahnaga. Ukse kõrval vasakul asus Ernitsa raudvoodi, mis oli kaetud räbalais vatiintekiga. Õigemini oli see kõigest mälestus tekstist. Ja nüüd see kõige olulisem: peatsis ilutses punakas telliskivi, millele olid aastakümnetepikkusest kasutamisest kael ja kukal lohu sisse kulutanud.

Koostaja Hando Runnel on kogunud valiku Villem Ernitsa kirjatöödest raamatukaante vahele, mis kannab pealkirja „Noorpõlve ideaalid”. Huvitav oleks muide teada, kui suur on Villem Ernitsa trükivalgust näinud looming tervikuna. Raamatus on neli suuremat osa: „Tähtsad mehed ja naised”; „Rahvused, riigid ja hõimud”; „Rännutung” ning lisana käsitlus C. R. Jakobsonist. Kirjutised on perioodist 1910–1965. Miks koostaja raamatule just seesuguse pealkirja otsustas panna, see selgub nelja ja poolesaja leheküljelist teost lugedes küll. Villem Ernits oli aatemees, talle läks Eesti käekäik korda. Või õigemini: ta ise oligi see Eesti. Ernitsa kirjutatud analüütilised lood kogumiku alajaotuses „Rahvused, riigid ja hõimud” on kantud jäagitust kaasaelamisest, entusiasmist, soovist suunata Eesti elu kõige kindlamatele radadele, leida paremaid võimalusi minna edasi. See, mis Ernitsa artiklid eriti sümpaatseks teeb, on tema püüe mõista ka vastaspoole seisukohti. Artiklid „Enamlusest”, „Rahvusvaheline seisukord”, „Kasuaalsest ja

normatiivsest ilmavaatest”, „Sõda, rahvusküsimus ja rahvuskultuurilised püüded”, „Rahvusfilosoofilisest ilmavaatest”, „Mis toob tulevik?”, „Vene ja Saksa revolutsioonist”, „Eesti tööline ja Asutav Kogu” on päevakajalised, selgitavad ning Eesti arengu tarvis parimaid lahendusi otsivad.

Tuleb pidada paratamatuseks, et pikematest ja lühematest artiklitest koosneva autorikogumiku tutvustamisel saab piirduda vaid nopetega avaldatust. Seetõttu olen üritanud ennekõike tabada Villem Ernitsa kirjutiste hingelaadi. Ise on ta rääkinud vajadusest tekitada võimalikult „puhast rahvuslikku põhiheli”. Milliste vahenditega püüdis Ernits kaasa aidata selle tekitamisele ja tugevdamisele?

Esmalt Ernitsa arutlusest enamlaste üle. Ernits püüab enamlust mõista: „[– – –] laiaulatusliku nähtusena on enamlus ühtlasi ütle mata keeruline nähtus oma põhjuste, võimalikkude tagajärgede ja hoopis iselaadilise hingeelu pooldest, millest mitte-enamlasel, liiatigi veel kodanlasel, on väga raske, pea võimatu aru saada, ja millest siis oma ettekujutus luuakse ja sellega kogu nähtust mõõdetakse. [– – –] Enamlus on loodusjõuline nähtus ühiskonnas [– – –] Enamlus kui loodusjõuline nähtus käib oma tõusuajal tihti üle ühiskondliku mõistlikkuse. [– – –] Kindel on aga see, et enamlus on mingisuguse fanaatilise usulist laadi liikumisena just palju vaimuhaiged, patoloogiliste verejanu kalduvustega inimesi kaasa tõmmanud, neis alginimese instinktid äratanud. Need on õieti, kes kogu terrorile ta mõttetu ilme annavad. Võiksin selle kohta isiklikult tõendusit tuua, kus ilmselt vaimuhaiged inimesed on sattunud enamlaste komiteedesse määravatele kohtadele ja seal omajagu kurja teinud. Olen ka ise võinud tähele panna mõnedes inimestes jämedaid kahjurõõmu avaldusi selle kohta, mis „pursuisid” enamlaste tulekul ootab. [– – –] Loomulikult kutsub terror igal pool vastuterrori elule, mis arvuliselt tihtipeale veel rohkem ohvreid nõuab: vastulööök on alati kõvem kui löök.” Ja kokkuvõttena: „Igatahes peaks katsuma niipalju kui võimalik vastuterrorit pehmenada, juba praegu, sõja aegu. Pärast sõda (Vabadussõda – P. R.) aga peaks verisest kättemaksmisest võimalikult hoiduma. Iseäralikult peaks selle eest hoiduma, et ükski süütu kannataks ainult kahtluse tõttu.”

¹ 1939. a. Akadeemias, nr. 1 ilmunud loos, mis nägi trükivalgust Tõnissoni seitsmekümnenda sünnipäevaga seoses, räägib Ernits ainukesest tõsisemast korrast, mil ta Tõnissoni peale kärkis, ning seal sisaldub ka vihje haigusele, mille tõttu ta siis ilmselt padja tellise vastu oli vahetanud; „1917. a. Rahvuskogu koosolekul vihastusin kord nii kõvasti Jaan Tõnissoni peale, et mu reumaatilisel pealael tekkis tunduv veresurve.”

Igatahes muudab tekstidest selgelt läbi kumav humanistlik maailmakäsitlus Villem Ernitsa vähemalt minu jaoks sümpaatseks. Seal, kus meie püüame minevikukujusid lahterdada mingite kindlate tunnuste järgi, grupeerida neid kuulumise järgi parteidesse või teistesse inimühendustesse, ei allu Ernits kui sotsialistiks ja sotsiaaldemokraadiks peetav persoon minu arvates kohe kuidagi jäigale lahterdamisele. Ülelööke tekib mitmeid ja suhestumine maailmaga ei tundu Ernitsa puhul käivat rangelt „parteipõhikirjaliste printsiipide” järgi. Aga järsku on nõukogudeajal kasvanud ja koolitatud inimesel lihtsalt sisemine tõrge kõige selle vastu, mis seostub sõnadega partei ja näiteks ka sotsialism. Ernits kirjutab 1939. a. käsitluses Jaan Tõnissonist nii: „1917. aastal tuli juba teatud lahkumine Jaan Tõnissoni ja minu vahel. Astusin seekord sotsiaalrevolutsionäärade, hiljemini sotsiaaldemokraatide erakonda ning jäin esialgu lähemast koostööst Tõnissoniga kõrvale. Mäletan selt ajalt jutuaajamisi temaga, kus tal oli kahju minu käänakust pahemale poole. Ta ütles: „Eks me näe viie aasta pärast!” Tegelik koostöö temaga mõningais küsimusis tuli päevakorrale isegi palju enne viit aastat, kuid põhimõttelikkude täielikult samale seisukohale asumist pole sündinud tänaseni ega sünni vist üldse. Kuid need vahed on praegustes oludes sellevõrra teoreetilised ja kauged küsimused, et neil pole tegelikult mingit tähendust. Praegu hindame inimesi ainult nende poliitilise ja rahvusliku džentelmenlikkuse ja teiste üldnimikkude psühholoogiliste kategooriate järgi [– – –].”

Tähtsad on seega inimlikkus, Eesti ühiskonna ja kultuuri hea käekäik. Artiklis „Sõda, rahvusküsimus ja rahvuskultuurilised püüded” võtab Ernits minu arvates tabavalt ja lausa tänapäevaselt kokku Eesti ühiskonda ähvardavad ohud ning näitab kriitilisel ajal kätte positsiooni, millest taganeda pole võimalik: „Lõppeks peame sedagi silmas pidama, et praegune rahvuskultuurilise ideoloogia arendamine võimal olevate suurrahvuste üliarahvuslikke ümberharrastamiskalduvusi milgi kombel juurteni

ei hävita: meid võivad selgi alal tulevikus hoopis ootamatud üllatused tabada. Nii on meil küllalt põhjust oma rahvuskultuurilise iseolemise, kõigepäält oma keele julgeoleku pärast valvel olla.” Artikkel on avaldatud Esimese maailmasõja ajal 1916. a., „kus reaalne tulevik on alles vereaurus”. Ernits tsiteerib Jaan Tõnissoni, kelle arvates „rahvuskultuuriline töö ise meie eneste jõudude, meie „sisemise tubliduse” kanda jääb”.

Raamatu esimese jaotuse on koostaja pealkirjastanud: „Tähtsad mehed ja naised”. Need üheksateist lugu annavad ehk paremini kui alajaotusse „Rahvused, riigid ja hõimud” koondatud lood aimu, kes väärised Ernitsa poolehoidu ning millist maailmakäsitlust ta põlgas. Gustav Suitsu ja Villem Ernitsa varasemates suhetes on nende vahelt must kass läbi jooksnud. Kolmes loos peab Ernits vajalikuks Suitsule müksu anda. Esmalt kritiseerib ta Gustav Suitsu tema üleoleva suhtumise pärast rahvusaatesse, mida viimane väljendas 1913. a. oma kõnes Jaan Tõnissonist. Ernits reageerib sama aasta 30. aprilli Postimehe artiklis „Gustav Suitsu kõne Jaan Tõnissonist rahvuspsühholoogiliselt hinnatuna” teravalt. „Nende meelest (*G. Suits ja mõttekaaslased – P. R.*) näib küllalt olevat, kui inimeste tegevust nende isiklised ja klassilised huvid juhivad, kuna rahvuslised huvid tööpoolest vähem arenenud pääajudes vastavat, kaasahelisevat kohta ei leia. [– – –] Leitakse iseäralikkude meeolehääd selles, et teiste loodavat, kõike meie rahvast rahvuslises mõttes ühendada tahtvat sünteesi terava kahjuröömuga purustada katsuda, meie rahvuslise teadvuse ehituse kõrgemat korda maha lõhkuda, mille all mõnelgi nähtavasti õudne on viibida. [– – –] Meie rahva kõlbelist iseolemist peetakse millekski, mis ainult põlgust ja naeru väärt on. Kahjuks on olemas meilgi inimesi, kelle kõlbline tunne nürinenud on (omas teoses „Sihid ja vaated”² sõdib Gustav Suits mitmel leheküljel igasuguse kõlbluse vastu).³ [– – –] Psühhopatoloogia tunneb niisugust hingelaadi ja nimetab seda demonlikuks (prof. Sikorski),⁴ mis aga

² Ilmunud 1906. aastal Helsingis.

³ Artikli editeerimisel on väikese näpuvea tõttu küll lause keskel sulumärgiga alustatud (...omas teoses...), kuid sulg on jäänud lõpetamata. Arvustaja ajas selguse huvides selle väikese asja põhitekstis korda.

⁴ Ivan Sikorski (1842–1919) oli rahvusvahelise mainega psühhiaater, kelle panus teadusse oli muljetavaldav, kuid ühiskondlikelt vaadetelt oli ta karismaatiline vene šovinist. Tema „tähetund” oli 1913. a. Kiievis peetud kohtuprotsessil, kus ta esines peaekspertina juut Menahem Mendel Beilisi vastu tõstatatud süüdistustes. Sikorski näitas kohtuprotsessil üles äärmiselt reaktioonilisi, lausa rassistlikke seisukohti, püüdes maskeerida neid oma teadlaseautoriteediga. Seda kohtuprotsessi on sageli peetud ka Vene tsaaririigi Dreyfusi afääriks. Tema poeg Igor Sikorski oli aga maineks lennundusasjatundja, muu hulgas ka tänapäevase helikopteri „isa”.

üks esimestest degeneratsiooni tundemärkidest on.” Artikli lõpus küsib autor, et kas ühiskondlik hoiak, mida ta Suitsule ja tema mõttekaaslastele omistab, on ühe rahvaosa degeneratsiooni tunnus või on see „[– – –] väike arenemise-viga, nagu seda iga organismi kasvamisel ette tuleb? Tulevik vastab sellele küsimusele.”

Villem Ernitsa teine müks Gustav Suitsu ja ta aatekaaslaste ehk teisisõnu „Noor-Eesti” vastu tuleb juba sama, 1913. a. 7. juuni Postimehes ning on ajendatud juba eelnevas visandatud diametraalselt erinevast arusaamast sellest, kelle osaks peaks olema „kultuuri kandmine”. Nooreestlased pidasid kõrgkultuuri esindajaks muidugi ennast ning distantseerusid kõigest, mis nende arvates sellistesse kõrgustesse ei ulatunud. Ernits seevastu uskus, et „usutamise”⁵ ehk propaganda ja sisendamise teel edasi antud aated, mida Gustav Suits põlgas, ei ole sugugi alaväärtuslikud. „Usutamine (mitte pahatahtlik) ei tarvitse alati inimese kõlbelist vabadust kitsendada. [– – –] Gustav Suits peaks vist seda mõistma, et igasugune kasvamine aega võtab, iseäranis hulkade aateline kasvamine. See on paratamata esitsa välimist laadi, kuni aated sügavamale inimese hingesse teed ei ole leidnud, isiku tundmuste ja tahtmistele ilmaga ei ole ühinenud, et nii elavaks hingeliseks jõuks kujuneda. [– – –] Siingi on loomulik kasvamine alt ülespoole kõige õigem tee, mida mööda sammudes aga siiski niisugustest asjadest mööda ei pääse, nagu usk, kõlbluseõpetus, vaimustus, õpetamine, aadete laialilaotamine, propageerimine [– – –].” Ernits peab erinevalt Suitsust oluliseks „ühtse rahvusliku kodu mõnudes” heli tekitamist. Ta möönab, et iseenesest peab too „põhiheli võimalikult kande, puhas ja sügav [– – –] olema. Selle süvendamise mõte tõsiselt loova töö läbi ei ole meie tõsiselt rahvusliliselt mõtlejatele millalgi võõras olnud. Kui see mõte seni vähe on läbi tunginud, siis on selleks suurelt osalt nii mitmedki välised põhjused süüdi olnud, niisamuti rohked kõrvalekaldumised niihästi „vaimse kodanluse” ja tagurluse kui ka igat karva „käremeelse”, õigemini ühekülse dogmaatilisuse poole.” Artikli lõpus tõdeb Ernits siiski: „Tõsist käremeelsust ei puudu tõsisel, aatelistel rahvuselgi. Niisamuti ei puudu sel tõsist püüdu võimalikult sügava ja täieliku isiku kultuuri poole.”

Kolmas vops tuleb Suitsu „Ohvrisuitsu” arvutusest. Ernits räägib Suitsu kolmandast

luulekogust tunnustavalt, kuid lõpuks leiab siiski ka seda, mis „tundub kihvtitilgana kõige muu keskel”. Nimelt pole poeet unustanud kahekssa aasta tagust reaktsiooni tema Jaan Tõnissoni käsitlusele, milles ta viimase kallal „[– – –] oma poliitiliselt nõrku hambaid proovis, millega ta muidugi neid südame põhjani vihas, kelle hinges vastukõla ei leidnud Suitsu poliitilisele avantürismile ja ülekohtulikkusele Jaan Tõnissoni vastu. Sel puhul on nähtavasti teda „pisut abnormiks” nimetatud, mis väide Gustav Suitsu nähtavasti nii on haavanud, et ta veel kahekssa aasta pärast peab tarvilikuks selle eest kätte tasuda, pealegi ühes oma parematest luuletuskogudest!” Suits inkrimineerib oma maailmavaadeteliste vastastele mitmeid naeruvääristavaid tegevusi, nagu komme „naist rentida”, nimetab neid „kukkunud kõhnadeks kangelasteks”, „vastuoludesse komistanud” tegelasteks jm. Ernits lõpetab aga arvutuse nii: „Kuid ignoreeritagu seda kihvtitilka inimese poolt, kes näib mõnes suhtes tõesti pisut iseäralik olevat. Ignoreeritagu Gustav Suitsu isiku väiklasi jooni, tarbekorral kogu ta füüsilist isikut, et segamatult võidaks maitsta ta luulet.”

Villem Ernitsa kirjatükkidest jäi mitmel korral silma see, et teda on köitnud nii üksikisiku hingesaladused kui ka sotsiaalpsühholoogia. Aino Kallase Koidula-käsitluse tutvustuses esineb ta osava kriitikuna, näidates üles põhjalikke teadmisi ja lugemust „modernist psühholoogiast”. Ja jälle lõpetab Ernits arvutuse kiitvate ja tunnustavate sõnadega, ehkki lõpetada võiks pärast seesugust üsna eneseteadvat ja kriitilist tulevarki ju ka hoopis teisiti. Ta ütleb, et kui Eesti Kirjanduse Selts oma lubaduse ellu viib ja Kallase eestindatud Koidula-käsitluse trükki toimetab,⁶ „[– – –] siis avaneb meie laiemalegi publikumile võimalus enese hinges värskendada mõndagi heli rahvusliku ärkamisaja kevade meeleoludest ja neile järgnevat üleüldisest traagikast, mis Koidulas iseäralikul kujul avaldus, ta psühholoogilisest konstitutsioonist ja ta reaalsest elusaatusest olenenud eeltingimuste kohaselt”.

Johann Reinhold Aspelini surma puhul kirjutas Villem Ernits 1915. aastal Eesti Kirjanduses järelehüüde. Ilmselt on Aspelini nimi tänapäeval tuttav vaid meie muinasteadlastele. Tegemist on soome teadlasega, kes ülelahe Soomes pani aluse muinasmälestiste uurimisele ja kaitsele. Ernits on järelehüüet kirjutanud

⁵ Sõna „usutamine” ongi Gustav Suits poolt välja mõeldud halvustav sõna valgustusliku tegevuse kohta.

⁶ Ilmus 1929. a. Tuglase tõlkes.

öhina ja austusega ning teinud täpsuse nimel põhjalikku eeltööd. Sellest annab tunnistust loos kasutatud kirjanduse nimestik. Soome muinasteadlane oli suur Eesti sõber. Ta külastas meie esimest üldlaulupidu 1869. aastal. 1879. aasta Tallinna laulupeoga seostub aga väga huvitav seik. Nimelt soovis Aspelin võtta endale kasupojaks kümneaastast Oskar Kallast, et teda Soomes paremates oludes koolitada ja seejärel „Eestisse oma rahvast uurima ja valgustama saata”. Noore Kallase lapsendamine ei saanud teoks, kuid intellektuaalne ja emotsionaalne side jäid ning Kallase promoveerumine Helsingi ülikoolis meie esimese rahvaluule-doktorina on tõsiasi. Aspelini sidemed meie muinsusharrastajate, eelkõige Jaan Jungiga oli igatahes virgutav tõsiasi. Järelehuüde lõpus tõdeb autor nukralt: „Johann Reinhold Aspelini taolist Eesti muinasaja uurijat pole aga seni veel ilmunud.”

Suurte meeste ja naiste rubriigis tahaks viimasena peatuda Ernitsa kirjutistel Helmi Neggost, mis ilmus Eesti Kirjanduses 1918/19 pealkirjaga „Mõned tulemused ja probleemid eesti rahvakunsti uurimise alalt”. „Iseteadlikum enesetundmine on alati kõrgema arenemise tunnismärk, niihästi üksikute isikute kui ka rahvaste elus.” Ernits annab põgusa ülevaate selle kohta, mida „võõrad, sakslased, soomlased, venelased, ungarlased ja muud – meie rahva elu teaduslikuks uurimiseks on teinud”. Helmi Neggo oli esimene, kellest Soomes õppinuna sai eestisoost eriteadlane rahvakunsti alal. Arvustatakse 1918. aastal ilmunud väikesemahulist (23 lk.) brošüürist, mis kannab pealkirja „Eesti rahvakunstist” ja mis on tegelikult Eesti Rahva Muuseumis 27. novembril 1916 Helmi Neggo poolt peetud programmiline kõne. Ernitsat on Neggo seisukohad vaimustanud, mis ei tähenda aga sugugi, et ta autoriga poleemikasse ei taha astuda. Ernits paistab olevat nõus autori seisukohaga, et meie rahvariiete juures pole võimalik tuvastada mingit ühtset ega valdavalt stiili, „[– – –] kuid selt pinnalt kerkivad igas nurgas isesugused individuaalsed stiili iseäraldused, mis tunnistavad isesuguseist piiratumaist kultuuripiirkonnast mineviku Eestis”. Arvustaja teeb selle põhjal mineviku kohta järeldusi, väites: „Nähtavasti pole Eesti kunagi olnud tihedalt kokkuliitunud kultuurilise üksusena, tihedakoelise rahvusena, millest oleks läbi käinud palju ühtseid kultuurilisi sidemeid ja traditsioone.” Ning edasi: „[– – –] orjuseaeg [– – –] purustas needki vähesed ühisrahvuslikud sidemed, mis olid kujunenud sakslaste siiatu-

leku aegu.” Sellest tulenevalt „Rahvas langes tagasi piiratud naturalistlikku majapidamisse, kolkaelusse, millesse teda surus võõras võim. Siin oli reaalne alus kitsamate hariduspiirkondade ja neile vastavate rahvakunsti stiilirühmade tekkimiseks.” Iseenesest oli tegemist karmi tõdemusega, mille seedimine polnud vast kõigile jõukohane. Kuid Ernits visandab sellelt pinnalt sootuks uue ja viljaka uurimisprogrammi: „Autori (Neggo – P. R.) poolt peapiirdeid pidi üles joonistatud stiiligeograafia on ütle mata tähtis saadus rahvakunsti uurimisel. Detailselt väljatöötatuna võib see juhatajaks olla üleüldisemate Muinas-Eesti kultuurigeograafiliste piirkondade selgitamisel. Loomulik on arvata, et stiiliühtsus on võimalik ainult teatavas läbikäimise-piirkonnas. See ühtlus peaks aga siis avalduma ka kõiges muus: keelemurdes, kommetes, rahvalauludes, puuriistades, vahest koguni antropoloogilises inimesetüübis. Kõiki neid küsimusi tuleb nüüd vabale arenemisteele astuval eesti teadusel lahendada katsuda, üksikute teadusharude käikäes töötamisel.”

Ka Neggo teine väide: eesti rahvakunsti stiilis puudub suurejooneline kompositsioonivõime, kuid üksikud detailid võivad olla võrratud, leiab Ernitsa poolt edasiarendamist: „Me pole rahvana üleüldiselt võttes mitte hoopis vaesed vaimliste väärtuste poolest: meil on kõigest midagi, kuid see kõik kannab katkelisuse, fragmentaarsuse, juhuslikkuse pitserit [– – –] Nii on lugu ka meie teadusega: meil ei ole liig vähe inimesi, kes päris korralikult v o i v a d teaduslikult mõelda, kuid kes seda siiski õige harva, katkeliselt teevad.” Ja Ernits näitab üles kõrget pilootaži seletamaks lahti Neggo väidet suure rahvusliku stiili puudumisest. „[– – –] detailide ilu ja kompositsioonivõime puudumine suures stiilis (on) õige paljuütlevad meie rahva psühhofüsioloogia kohta. Me oleme arenemas, oleme arenemisvõimelised, kuid me oleme alles pooltel teel: meil on üksikuid kõrgväärtuslikuma vaimuelu elemente, kuid puudub selle pidev põhitoon, ulatus, mis ühendaks üksikuid momente, detaile monumentaalsemaks, suurejoonelisemaks ehituseks. Sellekohased kõrgemat vaimuelu kandvad peaaajulised protsessid on alles sporaadilised, hooaupsed, ei püsi nii kaua, et midagi suuremat saaks tekkida: närvikava helisemine kõrgemas toonis ei kesta kaua. Loodame, et [– – –] ka meil tekiks suuremal määral [– – –] vaimuelu kontinuiteet, mis on aluseks suuremale saavutusele vaimuväljal.” Tutvustuse lõpus avaldab Ernits lootust, et Helmi Neggo koostatud program

mitte programmiks ei jää, vaid et sellele järgneb „[– –] autorilt tulevikus üksikute eriküsimuste üksikasjalikum läbitöötamine, mis uusi perspektiive avaks ja uusi küsimusi tekitaks meie rahva tundmaõppimises. Tahaksin kindel olla, et autor ei jäta eesti rahvakunsti mõistmiseks tarvitamata seda võtit, mis sedakorda ainult temal käepärast on.”

Lootustele tõmbas kriipsu peale Helmi Neggo ootamatu surm 1920. aastal, mil ta oli kõigest kahekümne kaheksane. Ernits reageeris kaotusele valuliselt. Järelehüüdes ei kurda ta mitte ainult selle üle, et meie kultuur oli kaotanud üliandeka teadlase. Ernitsa üldistuse haare on laiem. „Üks arenenumaist inimestest, keda mina olen kunagi tundnud, oli proua Helmi Neggo. [– –] Üliharva on leida inimest, kelles esineks vaimline jõud niisuguses potentsis nagu kadunud. [– –] Andekultusega sisemises ühenduses oli Helmi Neggo äärmine vaimline aristokraatus: annete kultiveerimise, kõrgemate kultuuriväärtuste alalhoidmise ja loomise seisukohalt nõudis ta koguni aristokraatset üleolekut „hulga” hädadest ja tarvetest.” Neggo aristokraatlike põhimõtete kohaselt ei tohi andekas inimene lubada endale „[– –] halemeelsusele anduda ega oma annet väikese rahana välja anda vähemate puudustkannata-vate vendade pärast. Veel enam: Helmi Neggo tunneb võõrastust sotsialismi, koguni praeguse demokraatiagi vastu puhtesteetilistel motiividel: tal on võigas näha, kuidas demokraatia hävitab neid vanu aristokraatseid kultuuripesasid [– –].”

Ernitsa mõtted Neggost räägivad samavõrd ka temast endast. Kui on mängus kultuuri saatus, antud juhul mõisnike kultuurivarad, siis võib andestada võõristava suhtumise sotsialismi ja tollasesse demokraatiassegi, kui seda kannustavad läbitunnetatud esteetilised põhimõtted.

Villem Ernitsa pärandiraamatu kolmas alajaotus, kokku kuusteist lugu, kannab pealkirja „Rännutung”. Siia on koondatud tema reisirefleksioonid perioodist 1914–1935 ning erandina Jerzy Kaplinski (määrati 1933. a. kevadel Poola valitsuse poolt Tartu Ülikooli poola keele ja kirjanduse lektoriks) lühitutvustus. Ernitsa rännugeograafia on muljetavaldav. Intervjuus Palametsale loetleb ta maad, mille pinnale on ta oma jalaga astunud. Lisaks muidugi pikk (1931–1939) viibimine Poolas. Osa Ernitsa reisidest („Väike kevadekiri Leedumaaalt”, „Muljed Rootsi ja Norra reisilt”, „Põhjamaalased karskusaate teenistuses”, „Antverpeni

eestlaste kõrtsides”) said suuresti teoks tänu sellele, et ta oli karskusliikumise aktivist ning sealt tuli ka reisiraha. Aastatel 1926–1930 oli ta koguni Ülemaailmse Alkoholismivastase Liidu asemik Balti riikides. Vaevalt oleks ta ealeski oma raha eest võtnud ette pikki reise Ameerika Ühendriikidesse ja Kanadasse – kokku kogunisti kolmel korral. Kogumikus avaldatud „Kirjad Ameerika-reisilt” (esimene reis 1923. a.) sisaldavad huviga loetavaid tähelepanekuid nii pikast merelviibimisest kui ka Ameerika ning Kanada elustiilist ja oldest. Muu hulgas on kogumiku kaante vahele saanud ka mälestus kohtumisest Thomas Alva Edisoniga 30. jaanuaril 1923. Kes meie rahvusaaslastest on saanud uhkustada sellega, et tal on olnud erakordne võimalus isiklikult kohtuda suure leiutajaga? Teine võimalus laiemalt maailma näha on avanenud Villem Ernitsale hõimuliikumise kaudu ja slavistika suurüritusi külastades („Muljeid reisilt liivlaste juurde”, „Teine slaavi filoloogide kongress”, „Soome-ugri aladesse puutuvaid küsimusi II slavistide kongressil”).

Kogumiku lõpetab lisana kaante vahele saanud pikem käsitlus Carl Robert Jakobsonist, mis ilmus 1910. aastal Eesti Kirjanduses. Ernits oli Jakobsoni portreepilti luues veel väga noor mees, kõigest kahekümne ringis, kuid teadupärast on see esimene põhjalikum Jakobsoni käsitlus üldse.

Villem Ernits oli vaieldamatult meie kultuuris omaette ühiskondlik nähtus ja tema jäetud jälgede uurimisega võiks nüüd mõni noorem naine või mees alustust teha. Veel rõõmsam oleksin, kui saaksin öelda, et jätkata. Ilmunud kogumik ei tohi jääda vaid Ernitsaga kokku puutunud inimestele vahendiks, mida käes hoides ja sirvides meenub too hallipäine mees, kes eriti pidulikel üritustel võidunud roheka pulloveri peal lipsu kandis.

Priit Raudkivi

Priit Raudkivi

(1954), *PhD*, vanemteadur,
Tallinna Ülikool, Ajaloo Instituut,
Rüütli 6, 10130 Tallinn,
raudkivi@tlu.ee